

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Յ

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Կ Ա Ն Ն Ա Ն Դ Է Ս

Դաստիարակութեան եւ Կրթութեան

ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑԻ կը հրատարակուի ամէն ուրբաթ օր, ի բաց առեալ Յունիս եւ Յուլիս ամիսները: Բաժանորդագիրն է ԿԱՆԻԿ, Պօլսոյ եւ գաւառաց համար, տարեկան 50 դահեկան. վեցամսեայ 25 դահեկան, եռամսեայ 15 դահեկան: Այլ երկրաց համար 12 ժամբ: Իւրաքանչիւր քիւր կ'արժէ 50 փարա: Գաւառներէն դրոճմարուդր ալ կ'ընդունուի: Բաժանորդագրութեան համար դիմել առ Տնօրէն— Խմբագիր Մինրան Ասֆանզ, Էսկի Ջապրիէ հասէսի քիւ 61, Նեան Կ. Պէրպէրեանի տղարանը:

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԸՆԹԱՅՔ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒ

ԱՆՈՒԱՆԱԼՈՒԹԻՒՆ ԴԱԻԹԻ

Յարեաւ Դաւիթ եւ փախեաւ յերեսաց Սաւուղայ. եւ ինդրէր զնա Սաւուղ եւ պնդեցաւ զհետ՝ Դաւիթի: Անդէր այր մի², եւ եմուտ Սաւուղ հանդէս եւ Դաւիթ եւ արքնորանտէին ի ներքնում այրին: Ասեն արքն Դաւիթի ցնա. Ահա այս օր է, զորմէ ասաց Տէր ցքեզ³ մատնել զթըշնամիս քո ի ձեռս քո. աւրասցես ընդ նա՝ որպէս եւ հաճոյ թուի յաչս քո: Յարեաւ Դաւիթ եւ եհատ զտուռն լաւդկին Սաւուղայ գաղտ. եւ ասէ ցարս իւր. Դաւ լիցի ինձ թէ արարիցդ անդ զայդ: Եւ հաճեաց զարսն իւր բանիւք եւ ոչ ետ նոցա սպանանել զՍաւուղ: Եւ Սաւուղ յարեաւ յայրէ անտի⁴ եւ էջ ի ճանապարհն: Եւ Դաւիթ զկնի նորա եւ յայրէ անտի, եւ ազաղակ-

եաց զհետ նորա, եպաղ նմա երկիր եւ ասէ. Տէր իմ արքայ, ընդէ՞ր լսես⁵ բանից ժողովրդեանն՝ որ ասեն թէ Դաւիթ ինդրէ զանձն քո: Ահա մատնեաց զքեզ Տէր այսօր ի ձեռս իմ յայրի անդ⁶. եւ ոչ կամեցայ սպանանել զքեզ: Տե՛ս, հայր իմ, ես հատի զտուռն հանդերձի քոյ, եւ ոչ սպանի զքեզ: Եւ ասէ Սաւուղ. Այդ քո՞ն ձայն իցէ, որդեա՛կ իմ Դաւիթ: Դու արդար ես քան զիս, զի դու հատուցեր ինձ բարիս, եւ ես հատուցի քեզ չարիս: Եւ արդ գիտեմ զի թագաւորեսցես. երդուիր ինձ ի Տէր, զի մի սատակեսցես զզաւակ իմ: Եւ երդուաւ: Եւ գնաց Սաւուղ ի տեղի իւր:

Ա. Թագ. ԻԴ

1. ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ՅԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ

ԴԱԻԹԻՆ ՆԵՐՈՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ

Ելաւ Դաւիթ և փախաւ Սաւուղին առ Ջեէն. ու Սաւուղ կը փնտռէր զայն ու անոր ետեւէն ինկաւ: Հոն քարայր մը կար, ու Սաւուղ հոն մտաւ հանդէսը համար. Դաւիթ ու իր մարդիկը քարայրին ներսը կը նստէին:

Դաւթին մարդիկը ըսին իրեն. Ահա այս օրն է որուն համար Տէրը ըսաւ քեզ որ քու թշնամիներդ քու ձեռքդ պիտի մատնէ. Ըրէ անոր ինչպէս որ քեզի հաճելի կ'երևայ: Դաւիթ ելաւ ու Սաուուղին վերադարձին ծայրէն գաղտուկ մը կտրեց ու ըսաւ իւր մարդոց. Աստուած չընէ որ այդ բանը ընեմ: Ու իր մարդերը խօսքով համոզեց և թող չտուաւ անոնց որ Սաուուղը սպաննեն: Ու Սաուուղ ելաւ այն քարայրէն և իջաւ ճամբան (իւր ճամբան գնաց): Ու Դաւիթ անոր ետեւէն քարայրէն դուրս ելաւ, պոռաց ետեւէն, երկրպագութիւն ըրաւ անոր ու կ'ըսէ. Տէր թագաւորս, ինչո՞ւ մտիկ կ'ընես ժողովրդեան խօսքերուն որոնք կ'ըսեն թէ Դաւիթ քու անձը կը փնտռէ: Ահա Տէրը այսօր քեզի իմ ձեռքս մատնեց այն քարայրին մէջ, ու չուզեցի զքեզ սպաննել: Նայէ՛, հայրս, ես կտրեցի զգետտիդ ծայրը ու չսպաննեցի զքեզ: Ու Սաուուղ կ'ըսէ. Այդ քու ձայնդ է, Դաւիթ զաւակս: Դու ինձմէ աւելի արդար ես որովհետեւ դու ինձ բարիք ըրիր, ու ես քեզ չարիք ըրի: Եւ հիմա դիտեմ որ դու պիտի թագաւորես, երգում ըրէ ինձ Տիրոջը վրայ, որ իմ սերունդս չջնջես: Ու երգում ըրաւ: Ու Սաուուղ իւր տեղը գնաց:

2. ԲԱՅԱՏՐՈՒԹ ԻՒՆԲ

1. Պնդել գնես. ետեւէն իյնաւ, հալածեւ. կ'ըսուի նաև պնդել զկնի: Զնես կամ զկնի կը գործածուին, միւսնոյն նշանակութեամբ, նաև հետեւեալ բայերուն հետ, յարձակիմ, ելանեմ, մտանեմ, վարիմ, լինիմ:

2. Անդ էր այդ մի. հոն մարդ մը կար: Էր (կար). չէզոք բայ է հոս: Եմ բայը կը նշանակէ նաև ունենալ, սեռական և երբեմն տրական խնդրով: Են իմ եղբարք հինգ. Ես հինգ եղբայր ունիմ: Զի՞նչ անուն է քեզ. Ինչ անուն ունիս: — Այր. կը նշանակէ մարդ և կը հոլովի առն, արամբ, յառնէ, արբ, արանց. կը նշանակէ փայլաւ և կը հոլովի այրի, այրիւ, այրբ, այրից: Ասոր նման կան ուրիշ անուններ ալ որ տարբեր նշանակութեամբ ուրիշ կերպ կը հոլովին. ինչպէս Գալլ, գալլի, գալլիւ (բերանակալ). գալլ, գալլոյ, գալլով (գալլ գալանը): Մայր, մօր, մարբ (մայր). Մայր, մայրի, մայրիւ (մայր ծառ): Որբ, որբոյ, որբով (որբ. ասմա). Որբ, որբու, որբու (հորբ. տանա): Սան, սանի, սանիւ (կաթսայ). Սան, սանու, սանուց (տշակերտ). այսպէս են նաև Գեղ. օդ. փող. դի. խաղ բառերն:

3. Զորմէ ասաց Տէր ցեղ. որուն վրայով Տէրը ըսաւ քեզ: — Զ նախդիրը բացառականով կը նշանակէ բանի մը կամ մէկու մը վրայով. սակայն կախեմ, կապեմ, և ունիմ բայերը, իրենց բացառական խնդիրները կրնան զ նախդիրով ալ առնուլ, առանց վրայով նշանակութեան. ուստի կ'ըսուի Կախել յորմոյն կամ զորմոյն: Կապել ընդ որբն կամ զորբոյն: Ունիմ ի ձեռանէ կամ զձեռանէ: — Ասեմ, տամ, հարցանեմ բայերուն տրական բնութեան խնդիրները կըրնան նաև ց նախդրիւ հայցական դրուիլ: ուստի կըսուի Ասեմ, տամ, հարցանեմ նմա կամ ցնա:

4. Եւ Սաուուղ յարեաւ յայրէ անսի. Ու Սաուուղ այն այրէն ելաւ: Անսի մահրայը այս նախադասութեան մէջ ածական է. ասի, անսի, այսի մահրայները բացառական հոլովներու քով այս, այդ, այն, ցուցական ածականներուն թէ եզ. ին և թէ յոգ. ին տեղ կը գործածուին. ուստի ի տանէ այտի, ի բանից անտի, յառնէ աստի:

5. Լսեմ. երբ նշանակէ՝ ականջով բան մը լսել, ներգործական բայ է. Իսկ երբ նշանակէ մտիկ ընել, անսալ, չէզոք է եւ կ'առնու տրական խնդիր: Ընդէ՞ր լսես բանից ժողովրդեան. Ինչո՞ւ մտիկ կ'ընես (կ'անաս) ժողովրդեան խօսքերուն. լսես, չէզոք է հոս և բանից տրական բնութեան խնդիր:

6. Յայրի անդ. այն քարայրին մէջ: Աս, անդ. այս, անդ, այդ մահրայները ցուցական ածականներու տեղ կը գործածուին տեղ կամ ժամանակ ցուցնող ի նախդրիւ հայցականներու և տրականներու քով. ուստի կ'ըսուի ի քաղաքին յայնմիկ կամ ի քաղաքի անդ. ի տանս յայնմիկ կամ ի տան աս. ի դաշտն յայն կամ ի դաշտ անդր. ի պարտէզս յայս կամ ի պարտէզ այս. ի ծովդ յայդ կամ ի ծով այդ:

3. ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ԳՐԱԲԱՐ

1. Եւ ու փախիր թշնամիներուդ առջեւէն:

— Արի՛ եւ փախիր յերեսաց բռնամեաց
fng :

2. Մեր տեսած գինուորները անոնց ե-
տեւէն ինկան :

— Զիմուորն զոր տեսաք պնդեցան զհետ
նոցա :

3. Մարդ չկայ սենեկին մէջ . մօրը հոն
ու հանդէ՛ :

— Զի՛ ոք ի սենեկին , մոտս անդր եւ հան-
գիր :

4. Եղբայրս ի՞նչ ըսաւ քեզ իմ վրայով :

— Զի՞նչ ասաց ցեղ եղբայր իմ զինէն :

5. Ո՞վ կտրեց գաղտուկ իմ վերարկուիս
ծայրը :

— Ո՞ եհաս գաղտ գտուց լաւդկի իմոյ :

6. Աստուած չընէ որ գաղտնիքդ անոր
յայտնեմ :

— Քաւ լիցի ինձ քէ ի վեր հանից նմա
զգալցնիս քո :

7. Այդ խօսքերովդ չես կրնար զիս հա-
մոզել :

— Ոչ կարես հանել զիս բանիւնդ այդո-
քիւն :

8. Ինչո՞ւ ետեւէս կը պոռաս , եկուր եւ
մօտիկ ըրէ խօսքերուս :

— Ընդէ՞ր աղաղակես զհետ իմ . եկ եւ լուր
բանից իմոց :

9. Մեզի այն դաշտին մէջ աւազակնե-
րուն ձեռքը մատնեցին :

— Մասնեցին զմեզ ի դաշտի անդ ի ձեռս
աւազակացն :

10. Թէ՛ որ անոնց բարիք ընես , քեզի չա-
րիք պիտի ընեն :

— Եթէ հասուցես նոցա քարիս , հասու-
ցեն քեզ չարիս :

11. Անոնց երդում ըրի , որ մէկու մը չը
պիտի ըսեմ ինչ որ ինծի ըրին անոնք :

— Երդուայ նոցա զի մի ասացից ումեք
զոր ինչ արարին նոքա ընդ իս :

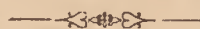
4. ԼՈՒԾՈՒՄԻ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ

Ահա մատնեաց զքեզ Տէր այսօր ի ձեռս
իմ յայրի անդ , | և ոչ կամեցայ սպանանել
զքեզ :

Մասնեաց . բ . ներգ . կտ . եզ . գ . դէմք .
Տէր . յտ . գոյ . եզ . ուղ . տէր բայի մաս-
նեացին : Զեզ 5 . դեր . եզ . հյ . բ . դէմք
սեռի խնդիր մասնեացին : Ահա , այսօր ,
մահրայ մասնեացին : Ի ձեռս , հս . գոյ . յոգ .

ի նիւ . հյ . նախդրիւ բնութ . խնդիր մաս-
նեացին : Իմ . ստ . ած . յոգ . հյ . ած . ի
ձեռսին : Յայրի . հս . գոյ . եզ . յ նախդրիւ
տրակ . նախդրիւ բնութեան խնդիր մաս-
նեացին : Անդ . ած . յայրիին : Եւ . շաղ . կա-
մեցայ . բ . ներգ . կտ . եզ . ա . դէմք . Ես
զօրութեամբ տէր բայի կամեցային : Ոչ .
մահրայ կամեցային : Սպանանել . բ . ներգ .
աներեւոյթ . սեռի խն . կամեցային : Զեզ 5 .
դեր . եզ . հյ . բ . դէմք . սեռի խնդիր ըս-
պանանին :

Մ . ԱՍՔԱՆԱԶ

Ի Ր Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԳԻՆԻ

Տղայք , կը ճանաչէ՞ք այն ըմպելին որ
մեր մարմնոյն զօրութիւն և ջերմութիւն
կուտայ և շատ անգամ զմեզ կը զուարթա-
ցնէ : — Այո՛ , ուսուցիչ , այդ ըմպելին գի-
նին է : — Լա՛ւ , ուրեմն գիտէ՞ք թէ ի՞նչ
պէս կը պատրաստուի գինին : — Խաղողէն
կը պատրաստուի : — Գուք ամէնքդ կը սի-
րէ՞ք անշուշտ խաղողը , այն օգտակար ուր-
տուղն որ կը մշակուի այգեստաններու
մէջ , Խաղողին տունկը կը կոչուի որթ որ
բեռնաւորեալ է գեղնորակ և գեղեցկատե-
սիլ ողկոյզներով : Ի՞նչ տեսակ խաղողներ
կը ճանաչէ՞ք : — Սպիտակ և սեւ խաղող : —
Հետեւաբար երկու տեսակ գինի կրնանք
պատրաստել , կարմիր և սպիտակ գինի :
Եւ պէտք է կարծէ՞ք թէ՛ սպիտակ գինին
սպիտակ խաղողէն և կարմիրն սեւ խաղողէն
կը պատրաստուի . եթէ՛ այդպէս գիտէ՞ք ,
կը սխալիք . երկու տարբեր գունով խա-
ղողներէն կրնանք ունենալ սպիտակ գինի .
գաղտնիքը պատրաստութեան եղանակին
մէջ է . գինւոյն կարմիր գոյնը խաղողին
կեղեւին մէջ գոյութիւն ունի միայն , սեւ
խաղողէն կրնամք ուրեմն համել սպիտակ
ըմպելին եթէ կեղեւները չառնուք : Որ-
թերը երբ կը ծաղկին : — Գարնան եղա-
նակին վերջերը : — Լա՛ւ , այգեկութի օրը
որ աշնան մէջ տեղի կ'ընենայ , այգեգործ-
ները կը կտրեն ողկոյզները և կը դնեն
կողմերու մէջ . այդ կողմերէն պտուղը
կը պարպեն մեծ տակառներու մէջ որք
փայտէ շինուած են և հնձան կը կոչուին .

մասնաւոր սայլակներու վրայ հաստատուած են և անոնց միջոցաւ տեղէ մը ուրիշ տեղ կը փոխադրուին ամենամեծ դիւրութեամբ։

Հնձաններու մէջ ի՞նչ կը լինի խաղողը։— Գինւոյ կը փոխուի։— Ո՛չ այնքան չուտ, տղա՛քս, դեռ խել մը գործողութիւններ կան զորս պիտի նկարագրեմ՝ ձեզ։ Մարդիկ, մերկ ոտներով, կ'ենեն այդ հնձաններուն վրայ (հնձանի մը պատկերը գծեցէ՛ք) և միօրինակ ու կանոնաւոր շարժմամբ կը ճմլեն խաղողներն որոցմէ գոյացած հեղանիւթը կը կոչուի քաղցու։ Ութ օր շարունակ այդ հեղանիւթը կը թողուն հնձանին մէջ, հանդարտ և անշարժ. խմորումը կը կատարուի. կազ մը յառաջ կուգայ, ֆլասակար և անշնչելի կազ մը որոյ վերայ խօսեցայ ձեզ «ածուխի» դասին մէջ, գիտէ՛ք այդ կազն։ — Այո՛, ուսուցիչ, ածխական կազն. — Լա՛ւ, այդ ածխական կազն է որ խմորմամբ յառաջ կուգայ քաղցուին մէջ և անոր մակերեսը կը հանէ թանձր խաւ մը աղտեղութեանց և այլ ամէն նիւթերու որք կը գտնուին ի նմա։ Ութ օրէն վերջ, այդեգործները կը ձեղքեն այդ խաւը և դարձեալ կը ճմլեն հեղանիւթը վերանորոգելու համար խմորումըն։ Ամէն մը վերջ, տակառներու մէջ կը լեցնեն զայն և տակառին յատակը կը նստի մըուր։ Երբ խմորումը բոլորովին վերջանայ, այն ատեն քիչ քանակութեամբ հաւ կը թի սպիտակուց կը խառնեն անոր հետ։ Գիտէ՛ք թէ՛ ինչու կը գործածուի հաւկիթի ձերմկուցը և անոր ուրիշ մէկ գործածութիւնը տեսած էք ձեր տուններուն մէջ։ — Այո՛, անուշի պատրաստութեան ժամանակ։ — Ձեր մայրն ամէն անգամ որ անուշեղեններ և օշարակներ պատրաստէ, հաւ կը թի սպիտակուց կը դնէ անոնց մէջ որպէսզի մաքրուին և աղտեղութիւնները ամանին երեսը ելնեն։ Նոյնպէս նաև տակառներուն մէջ ևս կը դնեն անտի որ թանձրանալով իրեն հետ կը միացունէ ինչ որ կը խռովէ գինւոյն պայծառութիւնն։ Կը մնայ այնուհետև գինին շիշերու մէջ լեցնել և գինեվաճառներուն ծախել որոցմէ մեք կը գնենք ի հարկին։

Ի՞նչ տեսակ գինիներ խմած էք։ — Պորտոյի գինի։ — Այո՛, Պորտոյի գինին գաղղիական է. կան նաև շատ ընտիր և յարգի գինիներ որոց անունը առաջին անգամ

պիտի լսէք. Մալակայի գինին Սպանիոյ մէջ, Հռենոսի գինին Գերմանիոյ մէջ, Թիւօլի գինին Աւստրիոյ մէջ, Բուլթոյի գինին Բորթուկալի մէջ, Սէլանիի գինին Թուրքիոյ մէջ, Կորընթոսի գինին Յունաստանի մէջ, Կիպրոս կղզւոյն գինին որուն մէկ ծանօթ անունն է ֆումիսարիա։

Մ. Գ. ՄՕՁԵԱՆ

Ուսուցիչ Իրաք. և Բնկ. գիտութեանց։

ՄԻՋԻՆ ԸՆԹԱՑՔ

ԲՆԱՆՍՍՈՒԹԻԻՆ ՄԱՐԴՈՑ

ԲԵՐԱՆ, ՍՏԱՄՈՔՍ ԵՒ ԱՂԻՔԲ

1. Մարսողական խողովակ. — Մարդն ու տելով միայն սնունդ կ'առնու. ամէն կերակուր բերնէն կը մտնէ ի մարմին, վերանորոգելու համար քայքայեալ մասերն եւ տալու մարմնոյն ջերմութիւն և զօրութիւն. սննդեան աւելորդ մասը մարմնէն դուրս կ'ենէ իբր անօգուտ ինչ։ Այս ճանապարհորդութիւնը մասնաւոր խողովակի մը մէջ կը կատարուի ուր կը մարսուին նաև սնունդներն, Հոն օգտակարը կը բաժնուի անօգուտէն և կը ծծուի արլանային խողովակներէն և կ'երթայ շրջան ընել բովանդակ մարմնոյն մէջ իւր օգտակարագոյն դերը կատարելու համար։ Այդ ներքին խողովակն կը կոչուի, մարսողական խողովակ, (Canal digestif)։

2. Կազմութիւն մարսողական խողովակին. — Մարսողական խողովակը բերնով կ'սկսի և սրբանով կը վերջանայ. զայն պատող մութը կարմրագոյն է, միշտ թաց, երբեք չը չորնար շնորհիւ մասնաւոր հիւթի մը որ կը կոչուի մալաս (mucus)։ Հետեւաբար մարսողական խողովակը պատող այդ մութը մաղասային թաղանթ (membrane muqueuse) անունը առած է։

Մարսողական խողովակը կը կազմեն բերանը, ըմբանը (pharynx), ստուգնը (oesophage)։

3. Բերան, աւամուկ և լորձուկ. — Նախ կերակուրները կը մտնեն բերնին մէջ. անմիջապէս ատամանց միջոցաւ կը մանրուին

և ամենափոքր կտորներու կը վերածուին։ Այդ մանրիկ կտորները լորձեան ազդեցութեամբ կը թրջուին և կը լինին շատ կալուղ խմոր մը, այսինքն սննդական կոյսը կը կազմեն։ Բերնի խոռոչին մէջ կը գտնուին երեք զոյգ գեղձեր որք կ'արտադրեն լորձունքը։ այդ լորձեան գեղձերէն մէկ զոյգը կը գտնուի ականջին տակ, երկրորդը՝ լեզուին տակ և երրորդն՝ կզակին տակ։ Լորձեան մէջ կայ *ptyaline* կոչուած հայտն որ օւլային սնունդները չաքարի կը փոխէ։ Մարսողութեան այս առաջին գործողութիւնը կը կոչուի բերանային կամ լորձնային մարսողութիւն (*Digestion buccale ou salivaire*)։

4. *Usimofu* եւ *usimofu*ային հիւր. — Կերակուրները ծամուելէն յետոյ, կը կլլուին և ստամոքսին մէջ կը զրկուին։ Ստամոքսը բերնէն բուսական հեռի է։ Նախ կոկորդէն կ'անցնին որուն լւմբան առնուր կը տըրուի, ապա կը մտնեն *usmofu*ին մէջ, մըսեղէն սլորդ խողովակ մը որ վարի կողմէն կը հաղորդակցի ստամոքսին հետ։ Ստամոքսն տեսակ մը պարի է հովուական տիկի ձևով. կերակուրները հոն երկու կամ երեք ժամ կը մնան և զգալի փոփոխութիւն մը կը կրեն։ Ստամոքսին յարատեւ շարժումները կը ճնշեն զայն և խմորման կ'ենթարկեն և միևնոյն ժամանակ այդ գործարանին ներքին երեսներէն դէպ ի մէջը կը կաթկթէ հեղանիւթ մը, ստամոքսային հիւթը (*Suc gastrique*) որ կը խմորէ սնունդներն և զանոնք կը շաղուէ։ Այդ խմորը թխագոյն և թթու է, կը կոչուի խախաց (*chyme*)։ Մարսողութեան այս վիճակը կը կոչուի *Usimofu*ային մարսողութիւն կամ խախացումն (*digestion stomacale ou chymification*)։

5. Աղիք, մալձ եւ մսանի հիւր. — Խախացը ստամոքսին ստորին բերնէն դուրս կ'ելնէ և կը մտնէ աղեաց մէջ։ Աղիքներն երկայն, ձկուն, նեղ կամ լայն խողովակներ են և կը գտնուեն որովայնային խոռոչն։ Խախացը կը թափի միջնաղիքին (*duodenum*) մէջ որ աղեաց առաջին մասն է։ Հոն երկու հեղանիւթոց ազդեցութիւնը կը կրէ, այդ երկու հեղանիւթերն են մաղձն (*bile*) և մսանի հիւթը (*suc pancreatique*)։ առաջինը կը կազմուի լեարդին մէջ որ որովայնին վերին եւ աջ կողմը խոշոր գեղձ մ'է, իսկ երկրորդը

կը կազմուի մսանէն որ ստամոքսին ետեւի կողմը կը գտնուի և առաջնոյն մեծութիւնը չունի։ Մաղձն և մսանի հիւթը ճարպային սնունդները և օւլային սկզբունքները կը լուծեն և կը վերածեն զայնս մամացի, որոյ օգտակարագոյն մասերը աղբից մէջէն անցած միջոցնուն, կը ծծուին անոր արիւնային և մամացային խողովակներէն։

6. Բերնի պատճեններն. — Բերանը մարսողական խողովակին այն միակ մասն է որ արտաքուստ տեսանելի է, հետեւաբար կ'արժէ որ նկարագրենք զայն մանրամասնութեամբ։ Մարսողական խողովակին այս առաջին մասը միայն մեր սննդեան պէտքերը գոհացնելու յատկացուած չէ։ շնչառական գործողութեան ևս կը մասնակցի նա եւ ռնգանց նման մեր բերնէն կ'առնուած արտաքին օդը։ բերանը կը ծառայէ նաև յօդելու ձայնի զանազան թրթուումները։ վերջապէս բերնին մէջ կը գտնուի լեզուն, ճաշակելեաց գործարանը որով կը յաջողինք երբեմն այնքան լաւ ընտրութիւն ընել մեր սննդոց մէջ։

7. Բերանի խոռոչն. — Բերնի պաշտպան ոսկրներն են ծնօթի ոսկրներն։ Վերի ծնօտն ունի երկու ոսկր (*maxillaires superieurs*) իսկ վարինը՝ մէկ ոսկր (*maxillaire inferieur*)։ Բերնի խոռոչին մաստ մասերն են երկու կողմէն այսերն, տակէն՝ լեզուի մկանունքը, առջեւէն երկու օրբներն և կզակն։ ետեւէն այն մասը որ բերանը կոկորդէն կ'անջատէ երկու սենեկաց մէջ գտնուող շարժուն վարագուրի մը նման (*voile du palais*)։

8. Ասամուլիք. — Վերի և վարի ծնօտները զինեալ են ատամներով որոց միակ պաշտօնն է մանրել սնունդները։ Ատամունք խիստ կարծր ոսկրներ են, զգայուն և կենդանի։ որովհետեւ ջիւղ և արիւն կը պարունակեն։ Ասոր ամենէն յայտնի ապացոյցն ակուայի ցաւն է։

Իւրաքանչիւր ակուայ ծնօտին եզրը խոռոչի մը մէջ հաստատուած է։ այդ խոռոչը կը կոչուի բջիջ (*alveole*)։ երեք որոշ մասերէ կը բաղկանայ. արմատն որ մտնէ մէջէն, պարանոցը որ մտնէ դուրս կը գտնուի, իսկ պսակը՝ վերին տեսանելի մասն։ Ակուայք երբեմն չորս արմատ կրնան ունենալ։

Ակուայն կազմուած է կարծր նիւթէ մը փղոսկր կոչուած, իսկ պսակը ծածկուած է

բարակ խաւով մը, կիսուածով որ կը պաշտպանէ զայն:

Մարդոյ բերնին մէջ կը գտնուին 32 ականայ, իւրաքանչիւր ծնօտին վրայ 16: Ըստ իւրեանց դործածութեան և ձեւոյն կը բաժնուին երեք տեսակի. Հեմատոմոնգ (incisives), աւջեւի ատամունք, մէն մի ծնօտին վրայ թուով չորս որոց պաշտօնն է կտրել. Ծնատոմոնգ (canines) թուով չորս, իւրաքանչիւր ծնօտին վրայ երկու. ուժեղ եւ թեթեւ իմն սրածայր. Լեատոմոնգ (molaires) թուով քսան, իւրաքանչիւրին վրայ տասն, կը ծառայեն սնունդները ծամելու: Լեատատամանց առաջին երկուքը կը կոչուին փոքր կամ կեղծ լեատատամունք (petites ou fausses molaires) իսկ վերջին երեքն՝ խոշոր կամ ճշմարիտ լեատատամունք (grosses ou vraies molaires):

Մանուկը կը ծնի առանց ականայի. ութ ամեակայ հասակէն յետոյ, մինչեւ երկամեակ հասակը կ'ունենայ քսան ականայ, ութ հերձատամունք, չորս շնատամունք և ութ խոշոր լեատատամունք: Մինչեւ ութ ամեակահասակին, այս ամէն ականայներն որք կաթի (de lait) կը կոչուին, հետզհետէ կը թափին և վերջնական ականայը կը յաջորդեն նոցա, որ կ'ամբողջանայ մինչև 22 տարեկան հասակին մէջ: Չափահասի մը ականայներն կը լինին թուով 32:

Մ. Գ. ՄՕՁԵԱՆ

Աւսուցիչ Իրաք. և Բնի. գիտութեանց

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

Աղեքսանդրի յաջորդաց պատմութեան վրայ երկար եւ ուրոյն տեղեկութիւն տալ աւելորդ է. պարտ է գիտել սակայն թէ Աղեքսանդրի աշխարհակալութեամբ ըսկսուած յունական քաղաքակրթութիւնը չմոռեցաւ մահուամբ նորա, այլ բաւական ժամանակ տեւեց, ունենալով ինքեան ուսիս, բայց ոչ յաղթող, արեւելեան քաղաքակրթութիւն մը առ Պարթևօք եւ

առ Սասանեամբ. քաղաքակրթութիւն մը՝ բազմօք նման Ասորեստանցւոյն և Պարսից որոց դուստր էր: Առ Պտղոմեաւ (323-285) և առ Սելևկոսիւ (312-279), առաջին թագաւորօք Եգիպտոսի և Ասորւոց, գիտութիւնք և արուեստք, ինչպէս նաեւ վաճառականութիւն, ծաղկած էին ըստ յունական ոճոյ այս թագաւորաց երկիրներուն մէջ: Աղեքսանդրիա իբրեւ երկրորդ Աթէնք բարձր ի գլուխ կը պարծէր: Վկայ է Մուսէնին Աղեքսանդրիոյ հաստատեալ ի Պտղոմեայ: Գրեթէ ամէն ծառօթ գիտութիւն, փիլիսոփայութիւն, ուսողութիւն, բնագիտութիւն, բժշկականութիւն, բանասիրութիւն, դպրութիւն, ունէր անդ զիւր առանձին սրահ: Կար մատենադարան մի մեծ ի Մուսէնի, և ուրիշ մը ի Սերապէն, այլ շինուած հանդերձ մեհնիւ նուիրեալ ուսման եւ գիտութեան: Պերգամայ, փոքր թագաւորութիւն ի Փոքրն Ասիա, 283էն նախ քան զԲր. սկսաւ մրցիլ, իրեւ միւս եւս Աթէնք, ընդ Աղեքսանդրիոյ ոչ միայն գիտութեամբ և մատենադարանիւն, այլ եւ փոխանակ Պապիրոսի գիւտիւ մագաղաթին, յոյր ձեռն պահուեցան և հասին առ մեզ այնչափ ընտիր մատեանք:

Յոյն լեզուն տարածուելով ընդ բոլոր Ասիա և Եգիպտոս, չուտով եղև պաշտօնական լեզու դաստիարակութեան, վարչութեան և առևտրոյ, Ըստ վկայութեան Յերոնիմոսի, բաց ի Գաղատիոյ չկար երկիր յԱսիա ուր չիօսուէր յունարէն: Այս աղեքսանդրիւնն արդարեւ տկար էր ի Մարս և ի Պարսկաստան ուր կրօնական աւանդութիւնք հակառակ էին Հելլենականութեան, բայց ոչ այնպէս ի Հայս, ի Պարթևս և ի Բակտրիա: Ըստ Պլուտարքոսի որ իբր կէս դար յետոյ է, Արտաւազդ ոմն արքայորդի Հայ կը գրէր ողբերգութիւններ Սոփոկլի լեզուաւ: Այս Արտաւազդ է զոր Անտոնիոս կապեալ ոսկի չղթայիւք տարաւ առ Կղէոպատրա, և զոր մեր խորհրդային, զարմանք, կը նկարագրէ իբրև « գիմաստութենէ անփոյթ » « զիշաղայրիս և զխոզս արածող », « Ծառայ և ստրուկ որովայնի », (Սոր. Բ. ԻԲ.): Արդարեւ զարմանալի է տեսնել Պարթև թագաւորաց դրամներուն վրայ ոչ միայն յունարէն լեզուն, այլ և « յունասէր » վերադիրը: Յունարէնի աղեքսանդրիւն

(1) Տես քիւ 9.

ծնաւ ասորերէն մը (syriaque), իբր մատենագրական լեզու, և մեր Ե. դարու ոսկեղի նիկ մատենագրութեան առաջին ոճոյն քերականական կանոնաւորութիւնը ո՞չ ապաքէն այն մատենագիրներուն յունարէնի զգօն հետևողութեան արդիւնքն էր: Շատ կ'երկարինք և կը շեղինք մեր նպատակէն, ե-յիշենք արուեստից, առևտրոյ, աշխարհավարութեան, դեսպանութեան, շինութեան, գաղթականութեան վերաբերեալ ինչ որ եղաւ առ յաջորդօք Աղեքսանդրի յԱսիա: . . . Արդ տեսնենք թէ ինչ օգուտ քաղեց Հայն յունական քաղաքակրթութենէն որ մտաւ յԱսիա աշխարհակալութեամբ Աղեքսանդրի: Հայք, յառաջ քան զՔրիստոնէութիւնն, գրեթէ ոչինչ օգտեցան յունական քաղաքակրթութենէն: Առ տկարութեան նոր տերանց իւրոց Սելևկեանց, շուտով զօրացաւ հոն հին արեւելեան տարրը:

Արշակունեաց հարստութիւնն որ տակաւ կը զօրանար ի յառաջակողման Ասիոյ չկարաց արգելուլ Հելլենականութեան սըպլընդոզ զօրութիւնն ի Հայս, ի պատճառս արևմտեան արդէն հելլենացեալ դրացութեան Պոնտոսի և Կապադովկիոյ, և նոյնպէս հելլենացեալ հռոմէականութեան հզօր միջամտութեան: Ինչ որ ըսինք ապաքէն առեղծուած է ընթերցողաց շատերուն որ Արշակունեաց սկզբան վրայ Խորենացւոյն պատմութիւնը, և զայն միայն գիտենուստի չէ անօգուտ կարծենք համառօտ ինչ տեղեկութիւն Հելլենականութեան առաջին կամ հեթանոսական ազդեցութեան ծագման վրայ ի Հայս թերևս կարենանք այսպէս Ե. դարու խորհրդաւոր լեզուն գէթ հաւանականապէս հանել իւր սրբաւանէն: Բայց այս անգամ պիտի տանք խօսել արդի նորագոյն մատենագրի մը (Թէոտոր Բէյնաք, Միհրդատ Եւպատոր, էջ 344-45): «Ինչպէս տէրութիւնն Միհրդատայ, նոյնպէս արևելեան դրացւոյն նորա և դաշնակցին, էր խառնուրդ իմն արևելեան դաւառաց, մէտ ի հելլենանալ: Բայց Հելլենականութիւնն տիրող էր մանաւանդ նոր կըցուած մասանց մէջ, որպիսի էին Կիլիկիա, Ասորիք, Միգդոնիա (հիւսիսային Միջագետք) որ առաւել քան կիսով չափ հելլենացած էին ընդ բազմամեայ իշխանութեամբ Սելևկեանց: Տիգրանայ երկիրներէն դուրս և ոչ

մի արևելեան երկիր տեղի տուած էր Հելլենական ոգւոյն և ճարտարութեան Պարսկական աւանդութիւնք և ոչ իւրիք փոփոխեցին իւրեանց գոյնը, բայց միայն յարքունիս կամ մանաւանդ յանձին ոմանց ի թագաւորաց որոց դատարարակութիւնն ի պատանեկութեան եղաւ ի Հռոմ: Բայց ի ժամանակին զորմէ բանքս են, շնորհք հաղորդակցութեան ի մէջ Պոնտոսի և Կապադովկիոյ՝ անտի, եւ ի մէջ Մեծին Հայոց՝ աստի, ի պատճառս խնամութեան և դաշնակցութեան ընդ Միհրդատայ, և պատերազմներուն ընդ Հռոմայեցիս, արևմտեան գաղափարաց ազդեցութիւնն սկսած էր գտնել մուտ յարքունիս: Դշխոյն Կլէոպատրա, դուստր Միհրդատայ, կին Տիգրանայ, հարեալ իբրեւ զհայր իւր հելլենական քաղաքակրթութեան, կը ձգէր ի Հայս գեղեցիկ արուեստներու յոյն ճարտարներ, հելլէն մատենագիրներ: Ամիսիրատէս հռետոր, աքսորեալն յԱթենացւոյ, արհամարհանօք մերժելով Սելևկեանց հրաւերն, ընկալաւ Տիգրանինը (Պլուտ. Լուկ. 22): Մետրոտոր Սկեփսացի, որ յառաջ պաշտօնեայ էր Միհրդատայ՝ կը բնակէր յայնժամ յարքունիս փեսային նորա, որոյ եւ պատմութիւնը գրեց (Ստրաբ. ԺԳ. 1. 55):

Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

(Շարունակելի)

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԻԻՆ (1)

(Պէրպէրեան վարժարանի մէջ աւանդեալ դասուց ամփոփումն):

ԲԱՆ (Raison) (Շար.)

21. Նկարագիրք բանին սկզբանց ու տեսանց:— Բանին սկզբունք եւ տեսիլք են 1⁰ Ստոյգ ի յառաջագունէ. 2⁰ տիեզերական և անանձնական. 3⁰ հարկաւոր. 4⁰ անյեղի: Ստոյգ են ի յառաջագունէ, վասն զի ինքնայայտ են մտաց համար և պէտք չունին փորձոյ և ապացուցութեան որք բան մը չեն կարող յաւելուլ նոցա յայտ-

(1) Տես թիւ 9.

նութեան վրայ. — Տիեզերական են եւ ան-
անձնական, վասն զի ամենուրեք ուր միտք
մը կայ խորհող՝ պիտի խորհի նոյն սկզբ-
բամբք, հետեւապէս և կախում չ'ունին ան-
ձնական կարծիքներէ, կը հարկադրուին
ամէն մտքի: Հարկաւոր են, վասն զի մինչ-
դեռ այլ գաղափարք չ'իսկուածոյ են, իր-
րեւ գիտուածոյ իրաց և իրողութեանց
գաղափար, և կարելի է խորհիլ որ նոքա
չլինէին կամ թէ այլազգ լինէին քան
զոր ենն, չէ կարելի սոցա հակառակն
ըմբռնել: Այսպէս սեղանը՝ որոյ վրայ կը
գրեմ այժմ՝ կրնար չըլլալ (գիտուածոյ
(contingent) գաղափար), բայց չէր կրնար
ըլլալ ու չըլլալ միանգամայն կամ միջոցի
մը մէջ չլինել: — Վերջապէս, անյեղի են,
զի չէ կարելի երեւակայել ժամանակ ուր
նոքա սխալ եղած ըլլան, կամ թէ լինի ժա-
մանակ ուր սխալ լինին:

22. Մագուսմ հարկաւոր եւ բացարձակ գա-
ղափարաց: — Զգայականութիւն (sensua-
lisme) կոչուած վարդապետութիւնն կը
պնդէ թէ մեր բոլոր գաղափարք, առանց
բացառութեան, արդիւնք են զգայարա-
նաց, ըստ նորա նշանաւոր առածին «Զիք
ինչ յիմացողութեան որ եղած չլինի նախ
ի զգայարանին. (nihil est in intellectu quod
non prius fuerit in sensu): Փորձառակա-
նութիւն (empirisme) կոչուած վարդապե-
տութիւնն ալ երկու աղբիւր կ'ընդունի մեր
բոլոր գաղափարաց, այն է զգայարանք եւ
գիտակցութիւն, այսինքն արտաքին և ներ-
քին փորձառութիւնն (յուն. էմպիրիա):
Այս երկու վարդապետութիւնք ևս կը
ժխտեն ապա բանականութիւնն իբրեւ ու-
րոյն աղբիւր ծանօթութեան, իբրեւ ա-
ռանձին կարողութիւն մարդկային մտաց,
որպէս կ'ընդունի բանաւորականութիւն
(rationalisme) որ կը հակառակի նոցա եւ
բանին սկզբունքներն ու տեսիլներն ընդա-
ծին կը համարի մտաց՝ իբրեւ սորա բնաղբ-
քն, նորա ներքին ինքնուրոյն ըլլան՝ խոր-
հելու յատուկ կերպն ու օրէնքն:

Ի՞նչպէս բանին սկզբունք և ծանօթու-
թիւնք կրնան արդիւնք լինել փորձառու-
թեան, քանի որ իրենք բացարձակ ու տի-
եզերական են եւ զգայարանաց ու գիտակ-
ցութեան ըմբռնմունք յարաբերական ու
մասնաւոր են. առաջին ճշմարտութիւնք
ժամանակի և միջոցի սահման չեն ընդու-

նիր, մինչդեռ փորձառութիւնը միշտ տե-
ղի ունի տեղութեան և միջոցի մի անձուկ
մասին մէջ միայն: Բաց ասորի՝ առանց ա-
ռաջին սկզբանց փորձն իսկ կարելի չէ, ո-
րոյ ուղղիչքն են նոքա: Զգայարանք և գի-
տակցութիւն կ'ըմբռնեն երեւոյթներն ի-
րենց կնճռոտ խառնակութեան մէջ. օրէն-
քն՝ ընդհանուրն չկրնար դուրս գալ բազ-
մամասն իրողութիւններէն՝ մինչև որ միտ-
քն, բանիւ լուսաւորեալ, ու կարգի ու
պատճառի գոյութեան հաւատքն վարեալ,
չձեռնարկէ խուզարկել, զննել փորձար-
կել, պարզել բազադրեալն ու մասնաւորաց
տակ գտնել ընդհանուրն: Փորձերու կրկ-
նութիւնը, կ'ըսեն փորձառականք, մտաց
մէջ կը դրոշմեն նոյն իրաց անյեղի նոյնու-
թիւնն ու պատճառի եւ արդեանց անվը-
րէպ յաջորդութիւնն, այնպէս որ այլ եւս
մտաց համար ինքնայայտ ճշմարտութիւն-
ներ կը դառնան, զորս կրնայ միտքն ըն-
դարոյս համարել՝ թէպէտ փորձով կազմը-
ւած: Փորձառական չօքէ, զգայական Գոն-
տիյեաքէ յետոյ, Սեուարդ Միլ գաղափարաց
զուգորդութեամբ կը բացատրէ այն հար-
կաւորութեան նկարագիրը զոր կը ներկա-
յացեն բանական սկզբունք: «Երբ երկու
առարկայք, կ'ըսէ, մեզ ներկայացուած են
մեր բոլոր փորձերուն մէջ իբրեւ նման կամ
միայար, զանոնք ի միասին խորհելու ձեռ-
տումը կը լինի անգիմաղբիլ. ոչ ևս կըր-
նամք յիշերաց բաժնել իրենց գաղափար-
ները. հետեւաբար այս գաղափարներէն մի-
ոյն երեւումը մեր մտաց մէջ կը բերէ հաւ-
կաւորապէս միասոյն ալ երեւումը» Հեր-
պերդ Սրէնսէր ալ կ'ընդունի որ այժմ
մարդուն մտաց մէջ ի ծնանեւն կան այդ
բնագրական արամադրութիւնք, այլ կը
համարի զանոնք արդիւնք բարեշրջման,
ժառանգականութեան օրինաց. առաջին
մարդիկ չունէին զայնս, ստացան տակաւ
փորձառութեամբ դարերու ընթացքին
մէջ, եւ յետոյ ժառանգականութեամբ ան-
ցան ու բնիկ եղան յաջորդ սերունդներու:

Յայտնի է թէ այս ամէն մեկնութիւնք
չեն կարող պարզել սա կէտը թէ ի՞նչպէս
ինչ որ տիեզերական ու բացարձակ չէ՝
կրկնութեամբ, զուգորդութեամբ, սովո-
րութեամբ կամ ժառանգականութեամբ
կրնայ այդպիսի հանգամանք ստանալ. դիպ-
ուածոյ գաղափարք ո՞րչափ միմեանց վրայ

բարդութիւն՝ չեն կրնար ծնունդ տալ հարկաւորին որ իսկապէս տարբեր բան է ու գեր ի վերոյ քան զխորձն։ Լայսնից շատ առաջ պատասխանած է զգայականաց առածին. «Այո՛, ամէն ինչ կուգայ մեզ ըզգայարանքներէն, ի բաց առեալ միտքը»։ — «Լա՛ւ, բայց իմացողութիւնն նախագոյ է. զգայարանք կը բերեն նմա ծանօթութիւններ ու տեսիլներ, բայց ինքն հոն է զայնս ընդունելու համար»։ Նոյն փիլիսոփայն, պատասխանելով փորձառականաց որք կը պնդէին թէ յառաջ քան զփորձառութիւն միտքն է իրրեւ անգիր տախտակ մը, իրրեւ սպիտակ թուղթ մը որոյ վրայ ոչ մի տառ դրոշմեալ է տակաւին, կ'ըսէր. «Ո՛չ, միտքը անգիր տախտակ մը չէ. ունի յինքեան նախակազմ (préformé) բան մը. նա նման է քարի հատորի մը զոր պիտի գայ ձեւակերպել արձանագործին գրոցը, բայց որոյ մէջ արդէն կը գտնուին, ուրուագծեալ ի բնութենէ, երակներ ու գծեր որք կը ցուցնեն յորինելի արձանին ընդհանուր կերպարանը»։ Յիրաւի, անըմբռնելի է ամենեւին թափուր իմացականութիւն մը, եւ ինչպէ՞ս յայնժամ կարելի է մեկնել մտածութիւնը, «Միայն փորձառութեամբ բացատրել կամիլ զծանօթութիւնն, կ'ըսէ Ռալֆսոն, առանց բանին, կամիլ է մեկնել մարսողութիւնն սննդեամբ միայն՝ առանց ստամոքսի, կամ շնչառութիւնը՝ օդով միայն, առանց թոքերու»։ Իսկ Քանդ և իւր զպրոց կ'ընդունին որ մեր հաստատութեանց շատք անհունապէս կը դերազանցեն փորձը եւ թէ կախումն ունին մեր իմացողութեան կազմական օրէնքներէն, բայց կը տարակուսին թէ մեր իմացողութեան այս ձեւք ունենան առարկայական իրականութիւն, մենէ դուրս։ Քանդի յարուցած տարակոյսը կը ցրի այն հաստատութեանց առջեւ զոր գիտնոց նախատեսութեանց կուտայ ամէն օր իրաց փորձը, որով յայտնի կ'երեւի թէ մեր բանականութիւնը լոկ ենթակայական ինչ չէ, մեզ միայն յատուկ ճշմարտութեանց գումար մը, այլ նմա կը համապատասխանէ իրաց բանաւորութիւնը, և այս ներքին ու արտաքին բանաւորութեանց մէջ հաստատութեամբ այս ներգաշնակութիւն կը ցուցնէ անշուշտ դերադոյն բան մի յորմէ կը բղխին երկրքեան։

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

ՄԱՐԴ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԴ

Ազգագրութիւն. — Համօրէն մարդիկ՝ որք կը բնակին երկրիս վերայ՝ միմեանց ճշգիւ չեն նմանիր, այլ կը զանազանուին արտաքին կերպարանօք, հասակաւ, սնդամոց և գլխոյ ձեով, դիմագծութեամբ, աչաց և հերաց գոյնով, և նաև լեզուաւ. սոքա կը կազմեն անհատի մը և ցեղի մի նկարագիրը (caractère), որպէս սպիտակ ցեղի նկարագիրն է բարեկազմ հասակ, ձուածն գըլուխ, լայն ճակատ, սև, խարտեաշ կամ դեղձան մազեր՝ թէ նուրբ և թէ գանգուր։ Այս զանազանութենէն ծնած է ցեղից բաժանումն, որոյ ուսումն կը կոչուի Ազգագրութիւն (Ethnographie). սա բազմակնճիւռն ուսումն մ'է, վասն զի մարդկան տիպարք յոյժ յոգնաթիւ են և յաճախ յոյժ դժուարին յորոշել. ուստի պէտք է դիմել Մարդաբանութեան (Anthropologie) բարձր գիտութեան օգնութեան։

Յեղ՝ — Մարդկան գլխաւոր ցեղքն են՝ Ա. Ապիսակ ցեղ, բնակեցաւ յԵւրոպա, ի հիւս. Ափրիկէ և յաիւստեան Ասիա։

Բ. Դեղին ցեղ, բնակեցաւ ի Կեդր. Ասիա. դեղին մորթով, քառակուսի գլխով, տափակ և լայն երեսօք, նեղ և փոքր աչօք և ուռուցիկ ծնօտով։

Գ. Սեւ ցեղ, կամ Խալիսիկ. բնակեցաւ ի Կեդր. Ափրիկէ. ունին սև մորթ, հաստ չրթներ և գուռզ մազեր։

Դ. Պղնձագոյն ցեղ. Ամերիկայի բնիկք. ունին խոշոր և լերկ մարմին, երկար դէմք, և փայլուն կարմիր մազեր։

Քաղաքակրթիւ ժողովուրդք. — Գրեթէ սպիտակ ցեղը միայն մարդկային յառաջդիմութեան մեծապէս նպաստած է, և յիւրմէ սերած են քաղաքակրթեալ ժողովուրդք. իսկ միւս ցեղք կային մնացին ի վայրենութեան որպէս նախապատմական մարդն, բաց ի ձեռնաց ազգէն՝ որ՝ ի ծայրագոյն արեւելս Ասիայ, վաղ ուրեմն ունէր ճարտարութիւն, կանոնաւոր վարչութիւն և կարգաւորեալ ընկերութիւն։ Քաղաքակրթեալ ժողովուրդք երեւցան Ասիայ և Ափրիկէի սահմանակից վայրերը. Եգիպտացիք՝ ի դաշտին Նեղոսի, և Քաղդէացիք՝ ի դաշտին

(1) Տես թիւ 8.

Երկրատայ : Սոքա հանդարտաբարոյ և խաղաղասէր էին, ունէին թուխ մորթ, թանձր և կարճ մազեր և խոշոր չրթներ : Գիտունք (բառին արդի բարձր իմաստով) չեն գիտեր ճշդիւ գտակաւ թէ այս առաջին քաղաքակիրթ ժողովուրդք ո՞ւստի իջած են և մերթ Բուսեան և մերթ Փամեանիւ կոչեն զնոսա :

Ի մէջ կոյս Ի և ԻԵ դարուց ն. քան զՔո. Ասիոյ լեռներէն պատերազմասէր հովուաց հրոսակք սիրեցան ընդ Եւրոպա և ընդ Արեւմտեան Ասիա. սոցա առջևէն տեղիտուն Բուսեանց : Գիտունք այս հրոսակներն երկու խմբի կը բաժնին, Արիք և Սեմականց :

Արիք եւ Սեմականց. — Աւանդութիւնք, հնախօսական խուզարկութիւնք և համեմատական լեզուագիտութիւնք կը հաստատեն թէ Սպիտակ ցեղի նախկին բնակարան եղած է Պամիրի և Հինտու-Քուշի լեռնադաշտն : Արիք՝ ըստ Մաքս-Միլլերի և Ֆիքի՝ երկու մասի կը բաժնուին, Արիք և Եւրոպականց : Արիք՝ կը բաժնուին երկու խմբի՝ Նեանեանց և Հնդիկի, իսկ Եւրոպականք՝ Հիւսիսային և Հարաւային. Հիւսիսային են Գերմանք և Լիթու Սլաւք, իսկ Հարաւային են Յոյնք—Իտալացիք և Կեղաք :

Արի, սանսկրիտ արար բառէն ծագած է և կը նշանակէ հողագործ, բառապէս, իսկ փոխաբերաբար՝ տնտես, ագնուական : Արեաց երկիրն ըստ Զենա-Աւետայի կը կոչուի Այրանէմ-Վայէթո (Արեաց սերմն), Այրանէմ-Տուայանամ և Այրո-սինհաւո (Արեաց երկիր) : Արեաց արշաւանքն սկսած է յառաջ խաղալ Պամիրական լեռնադաշտին (որ նաև կը կոչուի Գմէթ աբխազի) սահային կողերէն : Արիք հողագործ չէին ի սկզբան, այլ հովիւ էին և կ'ապրէին իրենց արջառաց հետ, բայց ունէին վաշկատուններ և գիւղեր իսկ : Քաջ պատերազմիկ էին. ծանօթ էր նոցա աղեղն, նիզակ և վահան : Պատերազմիկ ցեղ մ'էին և միակին. ունէին քուրմ, դառաւոր և արքայ : Արիք ուր և գաղթեցին և հաստատուեցան, անդր ներմուծին նահապետական, պատերազմասէր և հովուական կեանքը : Արեաց գրացի ժողովուրդը կը կոչուէր Տանեւան կամ Տուրանեան, որ ծագած է սանսկրիտ դուր (արագ սլորոճի) բառէն :

Արեաց և Սեմականաց միջև արտաքին որոշակի տարբերութիւն մի չկայ. երկուքին սպիտակ ցեղէ էին, ունին ձուածն գլուխ,

կանոնաւոր դիմագծութիւն, յստակ մորթ, նուրբ մաշեր, մեծ աչեր, նուրբ չրթներ և ուղիղ քիթ : Երկուքին էին թափառաշրջիկ հովիւ և պատերազմասէր ժողովուրդք՝ լեռներէ իջած, Սեմականք՝ յԱյրարատայ և Արիք՝ Յայնկոյս Հիւսիսային երկիրներէն. միայն կը տարբերին մտաց կարողութեամբ, լեզուաւ, երբեմն նաև կրօնիւք :

Սեմականք էին Արաբք, Հրեայք, Ասորիք և Փիւնիկեցիք : Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կ'սկսի Եգիպտացիներէն և Քաղդէացիներէն. բայց ԻԵ դարէն սկսեալ նոցա կը յաջորդեն Սեմականք և Արիք, որոց զարգացման վերայ կը խօսի քաղաքակրթութեան պատմութիւնը :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Նախապատմական դարք. — Որպէս տեսած վերեւ, մարդիկ զանազան ընկերային բարեշրջումներէ անցած են. արդի մարդն յոյժ կը տարբերի նախաւոր մարդէն՝ որ, ըստ երկրաբանութեան խուզարկութեանց, վաղ ուրեմն կ'ապրէր երկրագնդիս վրայ : Գիւլիէ հանձարեղ աշխատութեամբ նախաջնհեղեան կենդանեաց ազգերը վերաւազմեց : Գիւլիէի շաղին հետեւելով գլխաւորապէս Պուսէլ քլ Բերք, Լաթէլ եւ այլք՝ գտան Զորոքդական խաւին մէջ (ըստ երկրաբանութեան) մարդկանսկերտի, որք ապացուցին թէ մարդ էակը կը շնչէր Հնագազան (Paléothérium) և Պտկաթանի (Mastodonte) սոսկավիթխար անասնոց ժամանակ :

Մարդկութեան այս նախկին ժամանակը կը կոչուին Նախապատմական դարք (Ages préhistoriques) որք կը տարբերին յիրերաց գործիքներու և գէնքերու զանազանութեամբ :

Մարդկան առաջին գործիքն էր սուր քարէ : Այս ժամանակը կը կոչուի Քարի դար, որ ունի իւր ստորաբաժանումները : Սոսկավիթխար անասնոց յաջորդեցին եղջերուք խումբ խումբ, որոց եղջիւրէն, ոսկորներէ եւ կայծքարէ գործիքներ շինեցին մարդիկ, ծածկոյթներ պատրաստեցին եւ ոսկորէ տախտակներու վրայ գրեցին իսկ : Այս շրջանը կը կոչուի Նեղքերուաց քղան : Յետ սաստիկ ջրհեղեղի, սկսաւ կազմուիլ Զեմեղեղեան խաւը (ըստ երկրաբանութեան). մարդիկ սկսան բարձանց վերայ անտառ քարե-

րէ անշաղախ շէնքեր կառուցանել, և յարձակողաց վերայ քարի կարկուտներ տեղալ և, ըստ ոմանց, նաւարկել: Այս շրջանը կը կոչուի Ողորկ քարի տըղան:

Բնութեան ընծայած բերքերէն օգտուելու համար՝ մարդկան բաւ չէր քարէ գործիքն, այլ մետաղի պէտք ունէր: Հնարեց արոյրը և գործիներ պատրաստեց: Փայտը տաշեց և բնակարան շինեց, ակօտաբեկեց հողն և պատերազմեցաւ գաղանաց եւ մարդկան հետ: Այս շրջանը կը կոչուի Արոյրի դար, ուսկը պատկանին լնային շէնք (cités lacustres), որոց ուսումն յոյժ հետաքրքրաւոր է ի հնախօսութեան: Այսպիսիք բազմաթիւ են ի Զուիցերի, ի Պաւերա, յԱւստրիա և ի Սաւոյա, լճաց և ճահիճներու եզրը: Հնային շէնքերու բնակիչք այս վայրեաց մէջ ապահովուած էին կատաղի գաղանաց դէմ, և իրենց սնունդն էին ձկունք:

Մետաղագործութեան տակաւ զարգացումն մարդոյն որոնել տուաւ նոր մետաղներ, և գտաւ երկաթը: Նախկին ձուլարանք էին հողին մէջ փորուած խոռոջներ: Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կ'սկսի երկաթի դարէն, յորում գործիք զարգացան և քաղաքակրթութեան յառաջդիմութիւնը հնարաւոր ըրին:

Աւանդաւեպ. (Légende). — Ժողովրդեան հնագոյն պատմութիւնք և արկածք աւ մեզ հասած են աւանդութեամբ, զորս կը պատմէին առանց ի գիր տունը: Այս պատմութիւնք և արկածք առասպելախառն կերպարանք մի ունին. որպէս Յոյնք կը պատմեն թէ հին դիւցազունք խողխողեցին ճիւղներ, պատերազմեցան հսկայից և դից դէմ. Հռոմայեցիք՝ Հռոմուլոս սնաւ կգգայլէ մը և յերկինս համբարձաւ հրաշիւք իմն. այսպէս նաև համայն ազգք: (Պէտք չէ ծաղրել այս աւանդաւեպերն և կոչել զնոսաւաններ և անհանելի խենդութիւն, զի սոքա ամենեքին խորհրդաւոր քօղի մի ներքև վեհ իմաստներ կը պարունակեն. Տես Մաքս-Միլլէր): Այսպիսի աւանդութեանց ընտիր շտեմարանք են Հնդկի Բուրանայի:

Պատմութիւն. — Պատմութիւնը կ'սկսի միայն յայնժամ, յորժամ բանիբուն մարդիկ ի գիր առին մարդկան կեանքը: Եգիպտացւոյն կ'սկսի 3000 ն. քան զիս: Քաղաքակրթութեան պատմութիւնն, որպէս տեսաք վերեւ, կ'սկսի հին քաղաքակրթեալ ժողո-

վրդէն և կը հասնի մինչեւ մեր օրերը: Քաղաքակրթութեան պատմութիւնը կը բաժնուի երկու շրջանի, Հին և Նոր ժամանակք⁽¹⁾: Կայ նաև այս երկու շրջանաց միջեւ այլ շրջան մի, Միջին դար, որ չէ հին (քանզի հին քաղաքակրթութիւնը մահած էր), և չէ նոր (վասն զի դեռ նորը չէր սկսած):

Հին ժամանակաց մէջ են Եգիպտացիք, Քաղդէացիք, Հնդկիք, Հայք, Պարսիկք, Հրեայք, Փիւնիկեցիք, Յոյնք և Հռոմայեցիք:

Նոր ժամանակաց մէջ են Սպանիացիք, Իտալացիք, Պրանսացիք, Գերմանք, Ռուսք և Ամերիկացիք:

Ա Ղ Բ Ի Ի Ք

ՀԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Աղբիւրք. — Զարդիւս ոչ Ասորեստանցի, ոչ Յոյն, և ոչ Հռոմայեցի կայ. այս հին ժողովուրդք կորսուած են: Նոյա կրօնքը, բարքը, արուեստը ճանաչելու համար պէտք է դիմել մատենից, յիշատակարանաց, արձանագրութեանց և լեզուաց: Ահա սոքա են հին քաղաքակրթութիւնն ուսանելու միջոցներն կամ աղբիւրքն:

Մատեանք. — Հին քաղաքակրթեալ ազգաց ոմանք՝ Հնդկիք, Պարսիկք, Հրեայք, ունէին նուիրական մատեաններ. Յոյնք և Հռոմայեցիք թողած են մեզ պատմութիւններ, բանաստեղծութիւններ, ճառք և իմաստասիրական գրութեանք: Նախնեաց ձեռագիր մատենից մեծագոյն մասն եղծեալ է կամ կորուսեալ Նախնեաց մատենից դըժուարիմաստ մասերը լուծելու ուսումն կը կոչուի Հնագրութիւն (Paléographie):

Յիշատակարանք. — Հին ժողովուրդք կը կառուցանէին տաճարներ դից համար, պալատներ՝ արքայից համար, գերեզմաններ՝ ննջեցելոց համար, բերդեր, կամուրջներ և յալթական կամարներ: Այս յիշատակարանաց բազումք կործանուած են, աւերուած, փշուած և հողին ներքև թաղուած: Բայց ոմանք դեռ կանգուն կը մնան, որպէս Բլորգունք, Թերէի և Փիլէ կղզւոյն տաճարք՝ որ յեգիպտոս, Պերսեպոլսոյ պալատք՝ ի

(1) Հինն և. Գարեն Ն. քան զիս. մինչև Ե. Գար 3. Գի. և նորն Ժ. Գարեն մինչև մեր ժամանակը:

Պարսկաստան, Պարթենոն՝ յԱթէնս, Կոլոսէոն՝ ի Հռոմ և շն. և շն.:

Շլիման գերմանն պեղեց Տրոյիոյ աւերակներն և բազմաթիւ հնութիւններ գտաւ: Ի Պոմպէի, որ Վեսուվի լաւային ներքեւ թաղուած էր 79ին, գտան նկարներ, կարասիք, հաց, ընկոյզ, ձիթատուղ և աստանդ կմախք: Յիշատակարանաց գիտութիւնը կը կոչուի Հնախօսութիւն (Archéologie):

Արձանագրութիւնք. — Արձանագրութիւնք կը կոչուին՝ բաց ի մատենաներէ՝ բոլոր գրութեանք: Արձանագրութեանց մեծ մասը քանդակուած է քարի վերայ, իսկ սակաւք՝ պղնձեայ տախտակներու վերայ: Ոմանք յարձանագրութեանց են յիշատակարանք գորէն արձանաց և շէնքերու: Այսպէս Օգոստոս կայսր յարձանագրութեան, որ յԱնկիւրիա, կը պատմէ իւր կեանքն: Իսկ բազումք են տապանագիրք և ազգագիրք: Արձանագրութեանց գիտութիւնը կը կոչուի Արձանագրական գիտութիւն (Epigraphie):

Լեզուք. — Հին ժողովրդեան լեզուք պայծառաշող լոյս կը սփռեն հին քաղաքակրթութեան պատմութեան վերայ: Պոբի, Շլէկէլի, Ռօզէնի, Պիւսոնֆի և Մաքս Միլլէրի անձանձիր և բազմաթափանցեաց դժնդակ աշխատութեամբ ծնաւ Համեմատական լեզուագիտութիւնը, և սանկրիտ լեզուի ուսումնասիրութեամբ՝ (ըստ ոմանց Մայր և ըստ այլոց Քոյր լեզու) տակաւ կազմուեցաւ Մարդկեղէն լեզուաց ազգանամանական ծառը:

ԴԱԻԻԹ Յ. ԽԱՉԿԱՆ

(Շարունակելի)

ԶԱՆԱԶԱՆՔ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒՄԻ ՆՈՐԱՆՈՒՄԻ

ԴԱՍԲ.

Այն ծնողք պարտին լինել դաստիարակ:

Ազնիւ բարեկամ,

Զարմանալի չէ՞, սիրելի Արմենակ, որ մինչդեռ կ'ընդարձակուին, կը մանրամասնուին հետզհետէ մեր ուսմանց ծրագրեր, մինչդեռ ամէն տեղ ընդհանուր միափառ կը նշմարուի երկսեռ ուսանողաց աւանդելու

այնպիսի ծանօթութիւններ որք կարեւոր լինին կենաց հացը ծարելու. մինչդեռ պատանիներն աշխարհի մարդ, օրիորդներն սրբաբնի զարդ ընելու համար լուրջ կամ թեթեւ պահանջներ կը լինին բազում ուրեք. մինչդեռ տարիներ կը յատկացուին ընթացիկ լեզուաց, չահարեր գիտութեանց և ուշագրաւ գեղարուեստից ուսուցման. զարմանալի չէ՞ որ մեր ծրագրոց մէջ յաճախ երկրորդական, երրորդական կամ աննշան տեղ մը գրաւեն, և կամ, բոլորովին կարեւորութենէ զուրկ մնան կարգ մը գիտութիւններ որք՝ սերտ առնչութիւն ունենալով դաստիարակութեան արուեստին հետ՝ անոր հիմնական կանոնները կը գծեն: Բայց միթէ պատանին հայր, և օրիորդն մայր չպիտի լինի. միթէ զաւակներ չպիտի ունենան կրթելու և մեծցընելու. միթէ ծրնողք իւրեանց որդւոց առաջին դաստիարակները չեն ի բնէ: Կամ թէ արդեօք դիւրին է կատարումն այս կարգի պարտականութեանց: Կը կարծուի՞ արդեօք թէ ամէն պատանի ու օրիորդ կարող պիտի լինին առանձինն ուսանիլ այն ծանօթութիւններ որք կը վերաբերին ծնողական պարտականութեանց:

Բանաւոր պատճառ մը չկայ որ կարող լինի արդարացունել զանցաւորութիւնն որում դատապարտուած է՝ մեր ծրագրոց մէջ՝ դաստիարակութեան, մարմնական, մտաւոր և բարոյական դաստիարակութեան լուսագոյն եղանակաց ծանօթութիւնն, որ պէտք էր երկու սեռից աւանդեալ ուսմանց պսակը կազմէր:

Այս զանցաւորութիւնն է մին գլխաւոր պատճառներէն որք մանկանց դաստիարակութիւնն, մանաւանդ բարոյականն, կը մատնեն ողբալի կացութեան: Տեսնե՛մք թէ ի՛նչպէս:

Երբ մարդ մը՝ առանց մարդկային մարմնոց, անդամաղնուութիւնն ու բնախօսութիւնն ուսանելու՝ ձեռքն առնուր վիրաբուժին կտրոցն, ո՛չ միայն պիտի զարմանայինք, այնպէս չէ՞, իւր յանդգնութեան վերայ, այլ և պիտի արգահատուինք իւր հիւանդաց վերայ: Եւ պիտի կրնայինք, նոյնպէս, կանխաւ գուշակել անյաջողութիւնն այն մարդոյն որ՝ բոլորովին անտեղեակ հաշուոյ և հաշուակալութեան՝ ձեռնարկէր առեւտրական գործոց: Բայց որչափ ծնողք կան որք՝

ի հետևանս աններդաշնակ ծրագրոց՝ կը ձեռնարկեն կրթութեան դժուարին արուեստին՝ առանց երբեք խորհած իսկ լինելու թէ ո՛րք են մարմնական մոտաւորական և բարոյական դաստիարակութեան սկզբունքներն որոց համեմատ պարտին կատարել իւրեանց պաշտօն. և այս բան ո՛չ մեր զարմանք կը գրաւէ ծնողաց նկատմամբ և ո՛չ մեր կարեկցութիւն կը շարժէ նոցա զաւակաց, նոցա զոհից նկատմամբ, զոհեր՝ որք եռակի կերպիւ կը տուժեն:

Մարմնական դաստիարակութիւն. — Ի յուշածեմք հազարաւոր մատղաշ մանուկներն որք յանգէտս կ'սպաննուին բուն իսկ ծնողաց ձեռօք, բիւրաւորներն՝ որք կ'սպրին վատառողջ կեանքով և այն միլիոններն՝ որք կը մեծնան տկար կազմուածքով: Ան խորհուրդ, անհիմն դաստիարակութեան մը հետևանքն ա՛յս միայն կարող է լինել:

Ծնողք մանկան կեանքն ա՛յնպիսի կանոնի մը կ'ենթարկեն յաճախ որ գլխովին հակառակ է կենսաբանական օրինաց: Նորա զգեստուց նիւթն ու ձև, նորա կերակրոյ որակն ու տեսակ եթէ երբեք արժանի լինին ծնողաց ուշադրութեան, կ'որոշուին քմահաճոյքով ու տգիտութեամբ: Նորա զօսանաց, աշխատութեան ու հանգստեան ժամեր կը կարգադրուին ըստ կանխակալ սովորութեանց կամ ըստ հաճոյս. իսկ խիտ քիչ կարեւորութիւն կ'ընծայուի օդոյն զօրնա պիտի չնչ, լուսոյն՝ որմէ կեանք պիտի ծծէ մանուկն, և բնակարանին՝ ուր պիտի սնցունէ իւր կենաց առաջին տարիներ: Եւ երբ տկար կամ հիւանդոտ լինի մանուկըն, ծնողք կը կարծեն թէ նորա այդ վիճակ նախասահմանեալ դժբաղդութիւն մ'էր կամ թէ փորձութիւն մը՝ զոր Նախախնամութիւնը զրկած է իրենց: Միտին քառն, որ կը տիրէ նոցա մոտայը մէջ, խորհիլ կուտայ նոցա թէ արդիւնք յառաջ կուգան առանց պատճառի, կամ թէ յառաջ կուգան գերբնական պատճառներով: Բնա՛ւ և բընա՛ւ: Ինչ ինչ պարագայից մէջ, արդարեւ, այդ պատճառք փոխանցեալ կը լինին ժառանգականութեամբ. բայց յաճախ կը ծնանին անհեթեթ եղանակէն որով ծնողք կը վարուին մանկանց հետ:

Բնախօսական օրինաց դատապարտելի տգիտութեամբ, ծնողք օրէ օր կը մաշեցունեն իւրեանց մանկանց մարմինը և այսպէս,

ո՛չ միայն այս մանուկներն՝ այլև նոցա սերունդը կը դատապարտեն հիւանդութեանց ու վաղահաս մահուան: Եւ մինչդեռ ծնողաց էական պարտաւորութիւնն է ժամ առ ժամ կոնսոնսորել և ուղղել իւրեանց զաւակաց կեանքը, նոքա սակայն, անգութ թեթեւութեամբ զանց կ'առնուն ուսանիլ՝ կենաց զարգացման օրէնքներն զորս անգաղար կ'եղծանեն իւրեանց հրամաններով և իւրեանց արդեւքներով: Հետևաբար, իրենք կը լինին պատախանատուն այնքան ցաւոց, տառապանաց, տկարութեանց ու մահերու:

Բարոյական դաստիարակութիւն. — Մարմնական դաստիարակութեան մէջ որքան որ մեծ են տգիտութեան աղետաբեր արդիւնք, նոյնքան մեծ են նաև բարոյական դաստիարակութեան մէջ:

Ծնողք կը շուարին կը մնան զառաջինն հանգէտ մանկային բնութեան որ կը զարգանայ իւրեանց աչաց տակ եւ որոյ զարգացում յանձնուած է իւրեանց ձեռաց:

Բազում պարագայից մէջ ծնողք, մանաւանդ մայրեր, մանկանց հետ կը վարուին վայրկենական ազդմամբ. այդ վարմունք, բնականաբար, չեն կարող լինել արդիւնք ու է բանաւոր համոզման որ նպատակ ունենայ մանկան յատուկ բարին. այլ լոկ արդիւնք են զգացմանց որք՝ ժամէ ժամ փոխուելով՝ կը փոխեն նաև եղանակն որով կը վարին ծնողք իւրեանց զաւակաց հետ: Հայրն աւուր մէն մի ժամուն տարբեր սկզբունք մը ունի մանկան հետ վարուելու մասին. իսկ մայրն աւելի յարափոփոխ է այս նկատմամբ: Զուրկ ու է լուսամիտ տեսութենէ, անկարող ինքզինքն առաջնորդելու՝ մանկային բնութեան խորազին գիտողութեամբ, մատաղատի մայրըն վայրկենական դրդմամբ կը գործէ ի դէպ կամ յանգէտ: Եւ, այսպիսի անորոշ մաբան ընթացք մը, յայտնի է թէ չունենար բարւոք վախճան. այլ գրեթէ միշտ կը յանգի դառնաղէտ արդեանց:

Տեսէ՛ք թէ ի՛նչպէս դեռատի մայրն՝ անգիտակ այն երևութիւց որոյ հետ սերտ առընչութիւն ունի իւր գործ՝ կը ձեռնարկէ կատարել այն պաշտօն զոր թերի կերպիւ միայն պիտի կատարէր նոյն իսկ ամենագիտուն անձ մը: Նա ոչինչ գիտէ մանկան հակամիտութեանց ու յուզմանց մասին. չը

գլխոտեր բնաւ թէ ի՛նչ կարողութիւններ ունին այս զգացմունք և ի՛նչ պաշտօն : Ուրովհետեւ անծանօթ է բարոյական յօրինուածոյն զոր ունի իւր առջև , ի հարկէ նոյնպէս անգլխաւ կը լինի այն ազդեցութեան զոր այս ինչ կամ այն ինչ արարք կարող են գործել այդ յօրինուածոյն վերայ : Մայրն ամէն վայրկեան կը խափանէ իւր մանկան գործունէութիւնն զոր այս կամ այն ձևով ի յայտ կ'ածէ սա , և որ բնական է իւր էութեան մէջ ու միանգամայն նպաստաւոր իւր զարգացման համար . այսու մայրն կը փնտռէ մանկան բարեբախտութեան , նորա ապագային . կ'եղծանէ նորա բնութիւն : Մերթ երկիւղ ազդելով մանկան , մերթ նորա շահասիրութիւն և մեթ նորա հրպարտութիւն գրգռելով , մայրն կը յորդորէ զնա կատարել այս կամ այն գործ զոր քաջալերել օգտակար կը համարի . բայց փոյթ չընէր մայրն թէ ի՛նչ պէտք է լինի շարժառիթն մանկան գործողութեան , ու գոհ կը մնայ երբ տեսնէ թէ գործողութեան արտաքինն եւթ կը համապատասխանէ իւր փափաքին . մայրն , այսպէս , կը զարգացունէ մանկան մէջ երկիւղ , կեղծաւորութիւն և եսասիրութիւն :

Մայրն անկեղծութիւն կը քարոզէ մանկան . բայց , ընդհակառակն , միշտ կ'ընծայէ նմա օրինակ ստախոսութեան՝ ընելով ըստպառնալիքներ զորս չգործադրեր բնաւ . նա կը պարսաւէ բարկութիւնն , և սակայն բարկալից կը յանդիմանէ մանուկն այնպիսի բաներու համար որք յանդիմանութեան արժանի չեն : Զգլխոտեր նա թէ կենաց միակ փրկարար կանոնն է այն փորձառութիւնն զոր՝ լաւ կամ յոռի , ախուր կամ ուրախառիթ՝ կ'ստանաւ մեր անձնական յատուկ գործողութեամբ :

Մտաւորական դաստիարակութիւն . — Եթէ իրաւ է որ մարդկային միտքն օրէնքներ ունի , եթէ իրաւ է որ մանկան իմացականութիւնն այդ օրինաց համաձայն կը բարեշրջի , կարելի է հաստատապէս ըսել թէ՛ առանց այդ օրինաց ծանօթութեան՝ անհնարին է օրինաւորապէս վարել դաստիարակութիւնը : Նա՛ որ չգլխոտեր թէ ի՛նչ օրինօք կը կազմուին գաղափարք , և սակայն կը յաւակնի կազմել մանկան գաղափարներն ու ընդլայնել այդ գաղափարաց շրջան , այնպիսին անհեթեթ գործ մը կը

կատարէ : Ուսուցման արուեստը մեծ յեշտընում պիտի կրէր եթէ ծնողք իւրեանց ուսումնասիրութեան առարկայ ընէին Հոգեբանութիւնը :

Հոգեբանական ճշմարտութեանց անտեղեակ ծնողք ոչ միայն կը զրկեն մանկան միտքն ամենէ կարեւոր ծանօթութիւններէ , և կ'աւանդեն նմա փնասակար ծանօթութիւններ , այլ եւ ինչ որ կ'աւանդեն՝ յուեզոյն եղանակաւ կ'աւանդեն : Կարծելով թէ գրեանց միջոցաւ միայն կարելի է ստանալ ծանօթութիւն , ծնողք շատ կանուխ գրքեր կուտան տղոց ձեռքը : Ինչ որ ուղղակի միջոց պէտք է լինի դաստիարակութեան մէջ , զայն անկարեւոր կը համարին ծնողք , և , իբր գըլխաւոր միջոց դաստիարակութեան՝ կ'ընդունին ինչ որ անուղղակի ստատար մը միայն պէտք է լինի առ այն :

Ծնողք կը ջլատեն մանկան կարողութիւնները . այլոց զգայարանաց ու մտաց արտադրութիւնները պատրաստ ու կազմ կուտան մանկան , և այսպէս կոյր , ձախողակ , աւուշ կը թողուն զնա . գիտողութեան , ինքնագործութեան ոգին՝ փոխանակ քաջալերելով՝ կ'սպաննեն ի մանուկն , և այլոց ընդունարան կ'ընեն զնա : Գոնէ բնական , տրամաբանական կարգի մը հետեւէին իւրեանց ուսուցման այս անհեթեթ եղանակին մէջ . ընդհակառակն , նոյա եղանակին մէջ վերացելոյն ուսումը կը կանխէ թանձրացելոյն , անծանօթ իրն յառաջ կ'անցնի ծանօթ իրէն , հեռաւորն՝ մերձաւորէն , ընդհանուրն՝ մասնաւորէն : Եւ՝ այսպէս , հակառակ հոգեբանական օրինաց , եթէ մանուկն յաջողի բան մը ուսանիլ , յաճախ անկարող կը լինի յօգուտ իւր անձին և յօգուտ այլոց ի կիր արկանել զայն արթնութեամբ , չըջհայեցութեամբ և հեռատեսութեամբ : Բաց աստի , այդ մանուկ կը մնայ միշտ մանուկ՝ կարօտ առաջնորդի մը թելադրութեան , ուղղութեան ու թեւարկութեան :

Եզրակացութիւն . — Արդ , մանուկն ըստ արժանւոյն կրթելու համար , ծնողք՝ իբրեւ առաջին բնատուր դաստիարակ մանկան՝ անհրաժեշտ պարտին ուսանիլ մարդկային բնախօսութեան նախնական սկզբունքներն , հոգեբանութեան տարրական օրէնքներն ու բարոյագիտութեան էական վարդապետութեան :

Թիւնները : Մանկանց մարմնական , մտաւորական ու բարոյական եռակի զարգացումն ունի յատուկ օրէնքներ . եթէ ծնողք չհամակերպին սոյն օրինաց՝ մահն անխուսելի է . եթէ մասամբ միայն համակերպին՝ մարմնական , մտաւորական ու բարոյական ծանր ազեանքեր կը ծագին . մանուկն ա՛յն ատեն միայն կատարեալ հասունութիւն կ'ստանայ , երբ ծնողք լիովին համակերպին վերոյիշեալ օրինաց :

Եւ ու՞ր պէտք է պատրաստուին ծնողք իւրեանց այս դժուարին պարտականութեանց կատարման . ու՞ր , եթէ ոչ վարժարանաց մէջ , Հետեւաբար , եթէ ներկայ ուսանող սերնդեան ծնողք բաւական նրբանկատ չեն դաստիարակութեան վերաբերեալ խնդրոց մէջ , եթէ՛ վեր ի վերոյ դաստիարակութեամբ սնտոի պահանջումներ կ'ընեն իւրեանց զաւակաց կրթութեան նկատմամբ , և կ'անգոսնեն կարեւորն , կենսականն , ձեռնհաս մարմնոց ու անհատից չպատկանիր արդեօք ներդաշնակ իմն յօրինել բարեխօսել մեր վարժարանաց ծրագրերն՝ ըստ կարեւորութեան նախագաս ընծայելով ուսմանց այլ և այլ ձիւղերը . որպէս զի սպառազայ-ծնողք ունենան միջոց լինել արժանաւոր ԴԱՍՏԻԱՐԱԿ իւրեանց զաւակաց :

Յայնժամ , ազնիւ Արմենակ , ոչ ոք այլ ևս կը զարմանայ մեր ծրագրոց վերայ և այնուհետեւ յոռետես մտաց մէջ իսկ կը ծնի հաւատք հիմնական յառաջդիմութեան՝ ի ձեռն վարժապետաց :

Երբ ծնողք լինին դաստիարակ , այ՛ո , այնատեն անհունապէս պիտի դիւրանայ վարժապետաց գործն , և Մարդկութիւնն պիտի մնայ զերծ անթիւ ազեանքէ : Այս է ահա իմ համոզում , այս է իմ հաւատք որոց ի հաստատութիւն Սբէնսրէն քաղցի սոյն նամակիս տարերք՝ քեզ օգտակար լինելու տենչն ունենալով սրտիս մէջ : Յուսալով թէ ի դուր աշխատած չեմ լինիր ,

91/22 փետր .

Մնամ քոյդ

Իսկիւսար

Գ. Ա. ՄԱԼԱԹԵԱՆ

ԾԱՂԿԱՔԱՂ ՀԱՏՈՒԱԾՔ

ՅՈՏԱՐԱԶԳԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՅ

ՓԻԼՍՈՓԱՅՔ ԵՐԿՈՒ ՀԻՆՕՐԵԱՅՔ

Կոչունք էին յաւուր միում վասն դեպանացն Պողոմէոսի . անդ էր ՝ և Զենոն : Սա զժամ ընթրեացն ի բուն ոչ բանայր զբերան իւր ասել ինչ : Զարմացեալ դեպանացն ընդ այն՝ հարցանէին ցնա թէ չը կամիցի՞ տալ ինչ գիտել արքային Պողոմէոսի : «Ասացէք ցարքայ , » պատասխանի առնէ Զենոն , «գողէք նմա զի է աստ այր մի որ գիտէ կալ լուսն :»

Եկեաց Զենոն մինչեւ ցտիս ամաց իննստուն և ութից , և ոչ երբեք եհաս նմա սակաւիկ մի խօթանալ . ցաւ էր բազմաց մեծապէս վասն մահու նորա . արքայն Անտիգոնոս լուեալ զթոթն՝ երևէր իմն յայտնապէս յուզեալ աղեացն գթովք : «Բարերար դիք , ասէ , զիա՛րդ չեղև ինձ տեսանել զտեսիլն զայն :» Հարցեալ ցնա թէ է՞ր վասն այնչափ ի՞նչ մեծարէր զիլիստոփայն , ասէ . «Քանզի ամենայն պարգևք մեծամեծք զոր տայի նմա՝ ոչ զօրէին տանել ըզնա ի գործ ինչ գձձութեան :»

Դիողինէս կշտամբէր զայնոսիկ որ զահի հարեալ յերազոց իւրեանց՝ ոչ առնէին փոյթ զիրաց ինչ անկեղոց ի միտս նոցա ի լրջեաց , և որք սնտոի պաշտամամբ ճարտարամտեալ ի խոյզ և ի քնին արկանէին զամենայն որ ինչ գայր ի ցնորս նոցա ի քուն :

Ի միում յաւուրց , յորժամ ուտէր նա ճաշ , տեսանէ ճագս մկանց փոքունս զի ժողովէին փշրանա հացի ընդ սեղանով նորա . «Բարէ՛» ասէ , «Դիողինէս սնուցանէ արդ հացկատակս :»

Ասէին ցնա՝ թէ ծերացեալ էս դու և անցեալ զաւուրքք արժան է քեզ այժմիկ հանգչել ի վաստակոց : «Եւ զի՞ այդ , » ասէր Զենոն , «Եթէ ընթանալ հասանէր ինձ , ի դէ՞պ ինչ էր թուլանալ ի վերջ կոյս ընթացից իմոց . ո՞չ ապաքէն և կարի իսկ պատշաճ էր ինձ թափել զամենայն ջանս իմ :»

(Թարգ) .

Յ . Գ .

ԱՆԷԾՔ

Եւ այլ ևս բազում ինչ, սակայն զայն
նոսրիկ ոչ ևս ունիմ յուշի:

ՏԱՆԳԻ:

Թո՛ղ նա յածի անդու՛ւլ, կըքեա՛ւ յիւր տիս
նախկին,
ի դաշտս անծայր և աւազուտ, ընդ որս
արվին

Ցանէ հուր, բոց, ի չէկ իւր փայլ:
Ձերդ փախըստեայ մարդասպան ոք՝ ի խոր
մըթան
եթէ քայլէ, Թո՛ղ իւր ետին՝ յա՛ր՝ անվախ-
ճան,

Սարսուզդեցիկ լըսէ մի քայլ:

Ընդ սառնակոյտս ողորկ՝ հատու իբր ըզ-
տապար,
Գլորի՛, սահի՛, Թո՛ղ անդադար անկնի ի
վայր,

Եւ եղընգամբ յայնքս կառչի:
Փոխան այլոյ բուռն ի լըկանս մատնեալ
անխնայ՝
Թո՛ղ խըռընչէ. «Ոչ ինչ ըրի՛» և ի նոյն
սլազ

Թող բեւեռեն զայն ի խաչի:

Թո՛ղ կախուի նա՝ չըրթամբք կապոյտ, գի-
սաճապաղ:
Թո՛ղ սոսկ նրմա տեսանելի մահն՝ լերկ կը-
մա՛խ,

Գլորի՛ք բառնայ ի տես նորին:
Թո՛ղ դիակն իւր տանջի և դեռ ողջ բաւա-
կան՝
Մինչ մահն ըզնա կըրծէ, լափէ, Թո՛ղ ըզ-
գայ այն

Իւր ատամանց հարուա՛ծքն ուժգին:

Ձիրկ ի կենաց լինի նա Թո՛ղ չի՛ք հոգին
այն:
Յարե կիզիչ Թո՛ղ այրին մերկ անդամքն
համայն,

Կամ հեղեղաց թաղուին ի ծոց:
Ամեն գիշեր, ի մէգս՝ ընդոստ Թո՛ղ զարթ-
նու նա,
Հոն ոգորի՛, ցնցուի, ընդ վայր փրփրի՛,
դողա՛յ

Ընդ սայրասո՛ւր մագլօք թըռչնոց:

Թարգ:

Յ. ԷՏԻԼԵԱՆ

Վ. ՀԻԼԿՈ

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

ԿարնեցիՍ.զնուափայլ Տիկին Շողակաթ
Յ. Տէր Սարգսեան, 1 օրինակ տարե-
կան «ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑ» կը նուիրէ,
Կարնոյ Ազգ. Արժնեան Մայր վար-
ժարանի:

— ❧ —

Ա Ձ Դ

12րդ. Թիւէն յետոյ պիտի ստիպ-
ուինք դադրեցնել «ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑ»
ղրկել մեր դաւառացի այն ազնիւ բա-
ժանորդաց որք մինչեւ նոյն Թիւն ան-
վճար պիտի թողուն իւրեանց բաժա-
նորդագինը:

— ❧ ❧ ❧ —

ՎՐԻՊԱԿ

«ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑ»-ի 9րդ. Թուոյն մէջ
140րդ. էջին Բ. սիւնակին վերջին ութ տո-
ղերը, սկսեալ «Ժամանակի, պատճառի,
ճշմարտութեան» բառերէն պէտք է կցել
141րդ. էջին Բ. սիւնակին վերջին տողին
հետ և կարդալ «քանակութեան, որպիսու-
թեան, միջոցի, ժամանակի, պատճառի,
ճշմարտութեան ևն» ամբողջ ութ տողերը.
Իսկ 140րդ. էջին Բ. սիւնակին, վարէն ըս-
կըսեալ, 9րդ. տողն՝ այն է «Աղէքսանդրի
աշխարհակալու»՝ բառերը, 140րդ. էջին
Ա. սիւնակին Ա. տողին հետ կցելով պէտք
է կարդալ «Աղէքսանդրի աշխարհակալու-
թիւնն արար զոր ինչ առնէ քաղաքակիրթ
ևն»:

Արսոնաւէր Ա. ՍԱՔԱՅԵԱՆ

ՏԵՐԵՆ—ԽԱՔԱԳԻՐ
ՄԻՋԻՐԱՆ ԱՍՏԱՆԱԶ

Տպագր. ՆՄԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
Կ. Պօլիս, Էսկի Ջապրիէ հասցէսի, 61.